

Research Paper

Investigating the Role of Saffron Business Clusters in Rural Development (Case Study: South Khorasan Province)

Rehane Riahi¹, Seyed Mehdi Mirdamadi^{*2}, Seyyed Jamal Faraj Elah Hosseini², Maryam Omid Najafabadi²

1. Ph.D. student, Agricultural Extension and Education Department, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor, Agricultural Extension and Education Department, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran..

ARTICLE INFO

PP: 115-126

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *Dilapidated Fabric Area, Housing, construction .*

Abstract

Saffron is a crucial product in South Khorasan Province, significantly contributing to the income and livelihood of local farmers. The primary objective of this research is to examine the role of the saffron business cluster in rural development within South Khorasan Province. The study, conducted from 2018 to 2019, involved a statistical population of 987 managers, assistants, and marketers from saffron processing workshops and sales centers in the region. Data analysis results show that both economic and social factors positively impact the level of development with a confidence level of 0.95. Specifically, within the economic variable, "commercialization of the saffron product" is identified as the highest priority, while "transportation, packaging, and marketing costs of saffron" rank lowest. In the social factors variable, "innovation motivation for saffron product producers" is the top priority, and "investment risk for saffron products" is the lowest priority. Consequently, it is recommended to focus on the commercialization of saffron products with a strong brand, develop a cohesive network from villages to markets, provide financial and credit support from the government, offer low-interest loans to farmers and saffron workshops, and implement rural development policies.

Citation: Riahi, R., Mirdamadi, S. M., Faraj Elah Hosseini, S. J., & Omid Najafabadi, M. (2024). **Investigating the Role of Saffron Business Clusters in Rural Development (Case Study: South Khorasan Province)**, *Geography(Regional Planning)*, 13 (Special Issue 1), 115-126.

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.294616.3204

* **Corresponding author:** Seyed Mehdi Mirdamadi, **Email:** medi_mirdamadi@srbiau.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

As one of the most valuable crops, saffron has a great impact on rural and economic development in different regions, especially in South Khorasan. This high-value product can not only lead to social and economic changes but also serve as a good source of income for the poor and weak rural classes. Considering problems such as unemployment and lack of income in rural areas, it is particularly important to investigate the social and economic factors of saffron clusters. Agricultural clusters, especially in the field of saffron, include the production of products, processing and support services that help create value-added chains and strengthen the rural economy. The result of the review of previous studies shows that so far, no research has been done in the field of investigating the role of saffron business clusters in South Khorasan province with the aim of rural development, while these factors can directly affect the final decisions by Managers of organizations and officials should be effective for the development of micro and small rural industries. Therefore, the purpose of this research is to investigate the role of saffron business clusters with a rural development approach in South Khorasan province.

Methodology

In terms of the nature of the subject, this research is quantitative, and in terms of its purpose, it is practical. The statistical population consists of managers, assistants, and marketers from saffron processing workshops and sales centers within saffron business clusters in South Khorasan, totaling 987 individuals. Based on the method of Karaji and Morgan (1970), the sample size was determined to be 278 people. The questionnaire was distributed among this sample using a stratified sampling method with proportional allocation. Table 1 shows the status of the statistical population and the number of selected samples in the surveyed cities.

Results and Discussion

The results of the evaluation of social factors in the development of saffron business clusters (Tables 4 and 5) reveal the following

distribution: 14.4% (40 individuals) are classified in the very inappropriate group, 20.5% (57 individuals) in the relatively suitable group, 33.8% (94 individuals) in the suitable group, and 31.3% (87 individuals) in the very suitable group. The estimation results of the measurement model indicate that, in the economic variable, the item "commercialization of saffron product" has the highest priority with a factor load of 0.830, while the item "transportation, packaging, marketing costs of saffron product" has the lowest priority with a factor load of 0.512. In the social variable, the item "innovation motivation for saffron product producers" ranks highest with a factor load of 0.864, whereas the item "investment riskiness for saffron product" has the lowest priority with a factor load of 0.348. The t-statistic for assessing the impact of economic factors is 2.089, which exceeds the threshold of 1.96, leading to the rejection of the null hypothesis and acceptance of the alternative hypothesis. This indicates that economic factors significantly impact the development of saffron business clusters with a rural development approach in South Khorasan province. Similarly, the t-statistic for evaluating the impact of social factors is 4.738, which also exceeds 1.96, resulting in the rejection of the null hypothesis and acceptance of the alternative hypothesis. Thus, social factors also significantly impact the development of saffron business clusters with a rural development approach in South Khorasan province.

Conclusion

The results of the study indicate that both social and economic factors significantly impact the development of saffron business clusters with a rural development approach in South Khorasan Province. These findings align with previous research and emphasize the crucial roles of "commercialization of saffron products" and "innovation motivation for producers." The development of saffron clusters requires attention to rural development, attracting investors, government support, and enhancing productivity. Given these factors, there is potential for creating sustainable employment, industrializing villages, and

improving the economic and social conditions in South Khorasan Province.

References

1. Agrawal, S. (2006). Bringing the poor into the export process: is linking small producers and big exporters a solution?, india trade promotion organization. ITC Executive Forum, International Trade Centre UNCTAD/WTO, Geneva, Switzerland.
2. Alavizadeh, & M (2020). The effects of saffron cultivation on the economic sustainability of rural villages in Baqazi, Neishabour, *Quarterly Journal of Saffron Agriculture and Technology*, Number 2. 43-47. (Persian)
3. Aliaei, M. Sadegh (2019), Study and study of social effects of saffron cultivation in regional development (Case study: Farmers of Siahroud rural district of Tehran), *Journal of Geograph* [in Persian]
4. American Marketing Association. (2015). Definition of Marketing. Available on:
  - a. <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx>
5. Beciu, S., Ursu, A., Popa, O., Nistor, S. (2012). A Study Regarding the Elaboration of an Integrated Regional Cluster, as a Support for Agro-Industrial Business in the Romanian Rural Areas. *Journal of Eastern Europe Research in Business & Economics*.
6. Beykzadeh, J. And Tirandaz, H. (2009). Industrial clusters and small industry development. *Tadbir*. No. 212. 52-49. (Persian)
7. Borg J.V.D. & Russo A.P. (2005). The Culture on the Economic Development of Cities. *European Institute for Comparative Urban Research (EURICUR) Erasmus Rotterdam*. 13-139.
8. Chiffolleau, Y., Touzard, J. M. (2014). Understanding local agri-food systems through advice network analysis. *Agric Hum Values*, Vol 31, P19–32.
9. Craig, B., E. Jackson, W& Thomson, J. (2020). Small Firm Finance, Credit Rationing, and the Impact of SBA-Guaranteed Lending on Local investment in Iran's agricultural sector; *Agricultural Economics and Development* 23 (91). 189-210. [in Persian]
11. Evstratov, A., Pushkarev, O., Oleynikova, T., Boyko, N., & Kalinina, E. (2019). Formation and development of pharmaceutical clusters as an innovative activity of territories. *Paper presented at the International Scientific-Practical Conference "Business Cooperation as a Resource of Sustainable Economic Development and Investment Attraction"*(ISPCBC 2019).
12. Gholamabbas, M., Shapur, Z. And Waliullah, S. (2018). Factors affecting the success of small and medium agricultural and horticultural businesses in Zabol city. *Iranian Agricultural Economics and Development Research (Iranian Agricultural Sciences)*. 2-46 (4). 739-748. [in Persian]
13. Ghorbani, et al (1398), The effect of empowerment dimensions and the role of self-efficacy mediation on the desire to start a sustainable rural business. *Rural Research*. [in Persian]
14. Gordon, I, McCann, P.2000. Industrial Clusters: *Complexes, Agglomeration and/or Social Networks, Urban Studies*, Vol 37, No 3, pp 513-532.
15. Heydari, H., Popzan, A., and Astaneh darban, A. (2018). Analysis of the situation of business clusters in the agricultural sector and their development in Iran. *Entrepreneurship in Agriculture*, 5 (2), 125-140.[in Persian]
16. *Journal of South Khorasan Industrial Towns Company*, 2014.[in Persian]
17. Khatami Firoozabadi, S. M, Tabatabaiyan, and Dashti, M. (2018). Key success factors in the process of implementing advanced production technologies in industrial enterprises: Evidence from the country's automotive industry. *Technology Development Management Quarterly*, 6 (4), 89-126. [in Persian]
18. Khunthong, P., Chakpitak, N., Neubert, G., Wiboonpongse, A. (2013). Development of a High-Value Agricultural Product Cluster to Increase Income for Rural Farmers: Case Study of Bresse

- Chicken Cluster in Northern Thailand. *Kasetsart Journal. (Soc. Sci)*, vol 34, Pp 550- 561.
19. Kohansal, M, and Dadras Moghaddam, A. (2015). Factors affecting the growth of various economic sectors with emphasis on exports and investment; *Agricultural Economics and Development*, 23 (91) .1-25. .[in Persian]
  20. Krejcie, R. V. & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30: 608-610.
  21. Agriculture Jihad Organization of South Khorasan Province (2020), Deputy of Planning and Economic Affairs. Statistics and Information Technology Department.[in Persian]
  22. Mirfardi, A., Ahmadi, S. And Rostami, J. (2018). Investigating the effect of social capital components on the performance of agricultural and industrial cooperatives in Boyer-Ahmad city. *Applied Sociology*, 28 (4), 31-52. .[in Persian]
  23. Mirzajani, L. (2011). The importance of marketing agricultural products in Khuzestan province. Master Thesis, Department of Agricultural Management, Islamic Azad University, Shushtar Branch, Faculty of Agriculture. .[in Persian]
  24. Mohtashami, Taktam, Bahareh Zandi Darreh Gharibi, (2017), A Study of Factors Affecting the Tendency of Saffron Farmers to Develop Saffron Cultivation (Case Study: Torbat Heydariyeh Region), *Quarterly Journal of Rural Research and Planning*, Volume 6, Number 4.[in Persian]
  25. Morosini, P. (2004). Industrial Clusters, Knowledge Integration and Performance. *World Development*, Vol 32, No 2, pp 305-326.
  26. Nazari, M., Hasangholipour, T., Soleimani, G., Abbasian, E., & Moussavi Neghabi, S. M. (2017). Investigation of the Productivity of Networking Activities and Improvement Projects on the Sales and Employment of Iranian Agricultural Clusters. *Iranian Economic Review*, 21(1), 45-70.
  27. Radfer, R.. (2013). Basic concepts related to agricultural clusters (Frequently Asked Questions about clusters). Tehran: Ministry of Jihad-e-Agriculture, Planning Research Institute, Agricultural Economics and Rural Development, 15-1. [in Persian]
  28. Sarhadi, F, And Rahmani, M. (2010). Investigating the formation of clusters of small and medium food processing industries: A case study of Qom Dairy Livestock Complex. Institute for Planning, Agricultural Economics and Rural Development Research.[in Persian]
  29. Sefidbari, L., Najahi, A., Qasempour, A. (2011). Development of business clusters in rural areas. The first student entrepreneurship conference in the country, Tehran, pp. 22-1. [in Persian]
  30. Selvarajah, C and Masli, E.K. 2011. Ethnic Entrepreneurial Business Cluster Development: Chinatowns in Melbourne. *Journal of Asia* 1040 Werner Soontiens and Christiaan van Tonder / *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 143 (2014) 1031 – 1040.
  31. Sharifzadegan, M.H. And Nuradi, h. (2015). Characteristics of industrial clusters and its effects on regional development of Nasha Alam. Year 5. No. 2, 32-76. .[in Persian]
  32. Sharifzadeh., M, Abdullahzadeh, Gh., Jivar, R. And Divsalar, a. (2018). The role of agricultural industrial clusters in the development of rural business in Mazandaran province. *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*, 7 (24). 227 – 247. .[in Persian]
  33. Sharifzadeh, Mohammad, Abdullah Zadeh, Gholam Hossein, Roghayeh Jivar, Divasalar, Assadollah (2017), The Role of Agricultural Industrial Clusters in Rural Business Development of Mazandaran Province, *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*, Volume 7, Number 2, pp. 227-247. .[in Persian]
  34. Soltani, Sh., Farjallah Hosseini, J., Mirdamadi, M. (2011). Identifying Factors Affecting Innovation Management in Small Rural Food Industries of Tehran Province. *Agricultural Economics and Development*, 20th Year, No. 77, pp. 24-1. [in Persian]
  35. Sorooshian, S., N. Zulkifli, Y. Ismail and R. Yusuff (2011). "Novel performance modeling in small and medium-sized

- enterprises in the pistachio industry."*
African Journal of Business Management
5(10): 3828-33.
36. Riahi ,Vahid, (2020), The effects of saffron cultivation on the economy of farmers in rural areas of Tehran, *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development* , Year 9 , Number 3
37. Tyaglov,G., Kushnarenko, V., Khokhlov, A., & Qeropyan, A. (2017). The development of cluster relations within the state and business structures in terms of strategy of non-primary sector import-substitution. *European Research Studies Journal*, 20(1), 198-207.
38. UNESCAP. (2003). Implications of Globalization for the Development of Agrobased Industries in Developing Countries of the ESCAP Region: An Overview.
39. Yeganegi, K. (2013). Challenges and necessities of developing business clusters in Iran. Anna News Agency, available at:
a. <http://www.ana.ir/Home/Single/66246> . [in Persian]
40. Zeng, Y., Guo, H., Yao, Y., & Huang, L. (2019). The formation of agricultural e-commerce clusters: A case from China. *Growth and Change*.
41. Zharikov, R. V., Bezpалov, V. V., Lochan, S. A., Barashkin, M. V., & Zharikov, A. R. (2018). Economic security of regions as a criterion for formation and development of agricultural clusters by means of innovative technologies. *Scientific Papers Series-Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 18(4), 431-439.

بررسی نقش خوشه‌های کسب و کار زعفران در توسعه روستایی (مطالعه موردی: استان خراسان جنوبی)

ریحانه ریاحی: دانشجوی دکتری، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
 سیدمهدی میردامادی*: دانشیار، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
 سیدجمال فرج اله حسینی: دانشیار، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
 مریم امیدی نجف آبادی: دانشیار، گروه ترویج کشاورزی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۱۲۶-۱۱۵</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: توسعه روستایی، خوشه زعفران، توسعه کسب و کار، خراسان جنوبی (استان)</p>	<p>زعفران از جمله محصولات مهم در استان خراسان جنوبی است که نقش عمده‌ای در کسب درآمد و تامین معیشت کشاورزان منطقه دارد. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی نقش خوشه کسب و کار زعفران در توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی است. این تحقیق در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۹۹ انجام گرفت و جامعه آماری را ۹۸۷ نفر از مدیران، معاونان و بازاریابان کارگاه‌های فرآوری و مراکز فروش زعفران در استان خراسان جنوبی تشکیل دادند. نتایج تحلیل داده‌ها حاکی از آن است که عوامل اقتصادی و اجتماعی در سطح اطمینان ۰/۹۵ تاثیر مثبتی بر میزان توسعه داشته است. از طرفی در متغیر اقتصادی گویه "تجاری سازی محصول زعفران" در اولویت اول و گویه "هزینه‌های حمل و نقل، بسته‌بندی، بازاریابی محصول زعفران" در اولویت آخر و همچنین در متغیر عوامل اجتماعی گویه "انگیزه نوآوری برای تولیدکنندگان محصول زعفران" در اولویت اول و گویه "ریسک‌پذیری سرمایه‌گذاری برای محصول زعفران" در اولویت آخر قرار دارد. لذا می‌توان تجاری سازی محصول زعفران با یک برند شاخص، ایجاد یک شبکه منسجم از روستا تا بازار، حمایت‌های مالی و اعتباری دولت، تسهیلات با نرخ وام بانکی کم به کشاورزان و کارگاه‌های زعفران و ایجاد سیاست‌های توسعه روستایی را پیشنهاد داد.</p>

استناد: ریاحی، ریحانه؛ میردامادی، سیدمهدی؛ فرج‌اله حسینی، سیدجمال و امیدی نجف‌آبادی، مریم (۱۴۰۲). بررسی نقش خوشه‌های کسب و کار زعفران در توسعه روستایی (مطالعه موردی: استان خراسان جنوبی). فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، دوره ۱۳ (ویژه‌نامه ۱)، ۱۱۵-۱۲۶.

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.294616.3204

مقدمه

زعفران از گیاهان دارای ارزش و اهمیت اقتصادی و اجتماعی فراوان است. یکی از سیاست‌های مهم در جهت توسعه روستایی تاکید بر محصولات متناسب با مناطق مختلف است به طوری که در استان خراسان جنوبی کشت محصول زعفران به عنوان عامل مهم جهت توسعه فعالیت‌های کشاورزی و روستایی محسوب می‌شود (Riahi, 2020). محصول زعفران به عنوان گرانبهاترین گیاه زراعی موجود در کره زمین و دارای ارزش بالا می‌تواند باعث تغییرات اجتماعی و تحرک اقتصاد روستاها شود و منبع درآمد مطلوبی برای اقشار فقیر و ضعیف روستایی باشد (Mohtashami, 2017). بنابراین با توجه به اینکه درصد بیکاری، مهاجرت‌های روستایی، کمبود درآمد، بیکاری پیدا و پنهان و فشارهای وارده در مناطق روستایی بیشتر است و باعث چرخه ناپایدار اشتغال و درآمد کشاورزان می‌شود، لزوم بررسی عوامل اجتماعی و اقتصادی خوشه‌های زعفران در توسعه روستایی امری ضروری به نظر می‌رسد (Alavi zadeh, 2020). خوشه‌های کشاورزی، مجموعه‌ای از بنگاه‌های اقتصادی هستند که در محدوده جغرافیایی مشخصی تمرکز یافته و با تهدیدها و فرصت‌های مشترکی روبرو هستند. این شرکت‌ها و بنگاه‌ها گروهی از محصولات مرتبط را تولید و عرضه می‌نمایند. خوشه‌های غذایی- کشاورزی در درجه اول شامل سه فعالیت (زیرخوشه) تولید محصولات کشاورزی، حمایت از کشاورزی و ایجاد ارزش افزوده به وسیله فرآوری محصولات است. بخش تولید محصولات کشاورزی به طور عمده شامل محصولاتی مانند گندم، خرما، دانه‌های سویا، مرغ و... است. بخش فرآوری محصولات غذایی شامل شرکت‌هایی است که کالاهای خام را به کالاهای ناتمام برای فرآوری بیشتر و یا محصولات نهایی تبدیل می‌کنند (Riahi, 2020). شرکت‌های حمایتی هر چند که در بخش تولید یا فرآوری محصولات کشاورزی دخیل نیستند، ولی وجودشان برای کل صنعت ضروری است. به عنوان مثال، خدمات پشتیبانی کشاورزی شامل آن دسته از شرکت‌هایی است که محصولاتی مانند ماشین‌آلات فرآوری مواد غذایی به کارخانه‌های فرآوری تحویل می‌دهند. ساختمان‌ها و تأسیسات ذخیره‌سازی مانند دستگاه‌های حمل و نقل غلات و سردخانه‌ها در بخش پشتیبانی کشاورزی گنجانده شده‌اند. به طور کلی می‌توان گفت که هر خوشه کشاورزی- غذایی متشکل از زنجیره‌های ارزشی شامل مواد اولیه، تحقیق و توسعه، فرآوری، بسته‌بندی، حمل و نقل، ذخیره‌سازی و فروش است (UNESCAP, 2003).

نتیجه بررسی مطالعات پیشین مبین آن است که تاکنون پژوهشی در حوزه بررسی نقش خوشه‌های کسب و کار زعفران در استان خراسان جنوبی با هدف توسعه روستایی صورت نگرفته است، در حالی که این عوامل می‌توانند به طور مستقیم بر اتخاذ تصمیمات نهایی توسط مدیران سازمان‌ها و مسئولین جهت توسعه صنایع خرد و کوچک روستایی موثر باشند. بنابراین، هدف این تحقیق بررسی نقش خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی است.

مبانی نظری

با توجه به اهمیت موضوع، تحقیقاتی در حوزه خوشه‌های کسب و کار در داخل و خارج از ایران انجام شده است. از جمله تحقیقات مرتبط می‌توان به پژوهش حیدری و همکاران (Heydari et al., 2018) با عنوان «تحلیل وضعیت خوشه‌های کسب و کار در بخش کشاورزی و توسعه آنها در ایران» اشاره کرد که به رغم سابقه طولانی فعالیت بنگاه‌ها و کسب و کارهای کشاورزی در قالب خوشه در کشورهای توسعه‌یافته، به این نتیجه دست یافتند که در ایران این موضوع هنوز عملیاتی نشده است. همچنین قربانی و همکاران (Ghorbani et al., 2019) در پژوهشی در شهرستان زابل به این نتیجه رسیدند که تجربه کار کشاورزی مدیران کسب و کارهای کوچک، میزان وام دریافتی برای احداث کسب و کار، تحصیلات و سن مدیر، تعداد نیروی کار مشغول در کسب و کار، فاصله محل کسب و کار تا شهر و مقدار سطح زیرکشت بر موفقیت این کسب و کارها تأثیر معنی‌داری دارد. کاریج و همکاران (Craig et al., 2020) تحقیقی با عنوان توسعه خوشه تولید محصولات کشاورزی با ارزش بالا برای افزایش درآمد برای کشاورزان روستایی در شمال تایلند انجام دادند. نتایج به دست آمده نشان داد که خروجی و عملکرد خوشه‌ها تنها برای افزایش درآمد کشاورزان نیست، اما موجب کسب و دستیابی به مهارت‌ها و توانمندی‌هایی برای کشاورزان می‌شود. عوامل اصلی موفق برای خوشه‌های با عملکرد طولانی مدت وجود یک شبکه عملکردی و شراکتی قدرتمند در میان ذی‌نفعان است.

بسی و همکاران (Beciu et al., 2012) در پژوهشی با عنوان مطالعه‌ای پیرامون تشریح ادغام خوشه‌های کسب و کار محلی به عنوان یک نظام حمایتی برای کسب و کارهای کشت و صنعت‌های کشاورزی در مناطق روستایی رومانی بیان نمودند که در خوشه‌های کشاورزی باید در فرآیند تولید همیشه این دو سؤال مطرح شود که «چه چیزی نیاز است» و «چه مقدار نیاز است؟» در زنجیره کشت و صنعت‌های کشاورزی، اندازه، نوع و ظرفیت تولید کالا در خوشه‌ها، یک نکته برجسته و اثرگذار در پیوندهای این زنجیره و ارزش افزوده ایجاد شده توسط این خوشه‌ها است. هدف اصلی شبکه‌های کسب و کار، تشکیل و ایجاد خوشه‌های کشت و صنعت‌های مختلف کشاورزی بوده تا از طریق آن‌ها موجب افزایش میزان تولیدات برای اعضا و کسب سود بیشتر می‌باشد. یک مدل خوشه‌ای مناسب برای افزایش تولیدات زراعی، ادغام کردن سطوح محلی در این زمینه می‌باشد.

چیفولی و توزارد (Chiffolleau and Touzard, 2014) در مطالعه‌ای با عنوان بررسی نظام‌های تولیدات مواد غذایی و کشاورزی محلی از طریق تجزیه و تحلیل شبکه مشاوره‌ای نشان دادند که تجزیه و تحلیل شبکه مشاوره‌ای یک ابزار مناسب برای توجیه اهمیت ارتباطات میان نظام‌های بومی‌سازی تولید مواد غذایی و کشاورزی برای درک بهتر از فرآیند نوآوری آن‌ها و کمک به مدیران برای جمع‌آوری راهبردهایی است که آن‌ها را در درون نظام‌های بومی‌سازی تولید مواد غذایی و کشاورزی اجرا می‌کنند. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، بیشترین توانایی و پتانسیل برای رشد پایدار بخش کشاورزی وجود دارد. با این حال، در این بخش فقر موجود به بدترین شکل و گسترده‌ترین حالت ممکن وجود دارد. کشاورزان خرده‌پا در جوامع روستایی که زندگی می‌کنند در یک چرخه تعادل با حاشیه کم محصور شده‌اند که نتیجه آن کاهش توانایی ریسک‌پذیری و کاهش سرمایه‌گذاری می‌شود که این امر منجر به کاهش بهره‌وری، کاهش جهت‌گیری بازار و کاهش ارزش افزوده می‌گردد (Agrawal, 2006). وجود روابط عمودی در میان تأمین‌کنندگان مواد اولیه و نهاده‌های تولیدی، تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، صنایع تبدیلی و فرآوری، صادرکنندگان و فروشندگان، روابط افقی میان تولیدکنندگان، حمایت از روابط میان تولیدکنندگان و سازمان‌های تسهیل‌گر و تسهیل‌کننده در چرخه خوشه‌های کشاورزی حائز اهمیت است (Alavizadeh, 2020).

نقش خوشه‌های کسب و کار کشاورزی در توسعه روستایی را می‌توان در در زمینه‌های پیشبرد توسعه اقتصادی کشاورزی، پیشبرد توسعه اجتماعی، افزایش ظرفیت‌های تولید در بخش کشاورزی، ترویج و توسعه، توسعه بازار محصولات کشاورزی و توسعه سرمایه انسانی در بخش کشاورزی روستاها برشمرد (Radfar, 2013).

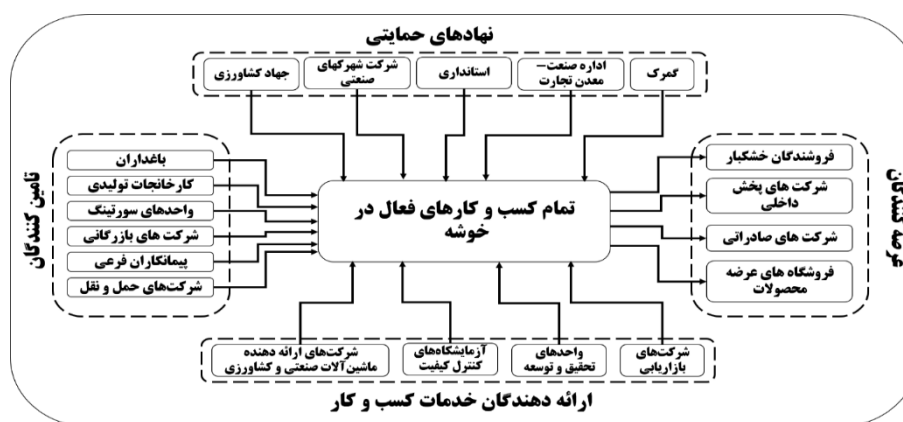
همچنین ایجاد شهرک‌های کسب و کار، ایجاد مراکز رشد روستایی و پارک‌های کارآفرینی، اعطای تسهیلات و امکانات به آنها، ارایه آموزش‌ها به آنها، ایجاد مراکز آموزشی، تحقیقاتی و علمی در مناطق روستایی مستعد و تقویت ارتباطات اینگونه مراکز با روستاها، ایجاد فضای مدیریت مشارکتی در روستاها و همراه کردن آنان در تصمیم‌گیری‌های صورت گرفته در مورد آنان از جمله مهمترین نقش خوشه‌های کشاورزی در توسعه روستاهاست (Sarhadi and Rahmani, 2010).

استان خراسان جنوبی به واسطه دارای بودن شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی خاص و همچنین جنس خاک مطلوب برای رشد محصولاتی مانند زعفران دارای پتانسیل بالایی در تولید این محصولات است (Heidari et al., 2013). این استان در تولید زعفران رتبه دوم ایران و جزء ده منطقه اول دنیا به حساب می‌آید. میزان سطح زیرکشت این محصول در استان خراسان جنوبی ۱۷۱۵۲ هکتار و تولید ۷۰ تن است. براساس گزارشات موجود اداره گمرک استان، در سال ۱۳۹۹ تنها نزدیک به ۳۲ کیلوگرم زعفران به صورت مستقیم از استان خراسان جنوبی به سایر کشورهای جهان صادر شده است. این در حالی است که میزان تولید این محصول در استان ۷۰ تن است (Agriculte Jihad Organization of South Khorasan Province, 2018).

مطابق با مصاحبه‌های انجام شده با تولیدکنندگان محصول زعفران در استان خراسان جنوبی، خشکسالی‌های اخیر تا حد بسیار زیادی باعث ایجاد خسارات به باغات شده است که جبران آن به بازه زمانی حداقل ۳ تا ۷ سال نیاز دارد. همچنین افت بسیار شدید منابع آبی عاملی دیگر در بروز مشکلات جدی در روند تولید این محصول است. بنابراین وضعیت موجود زعفران در سال‌های آینده اگر به حال خود رها شود، بسیار وخیم‌تر از وضعیت موجود خواهد بود. این در حالی است که تولید و فرآوری این محصول به طور کامل دارای ساختار خوشه‌ای هستند و می‌توانند جایگاه اصلی خود را در کشور و جهان مشخص نمایند. هم‌اکنون در اقتصاد ایران، تولید و تجارت به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی و رمز بقای کشور در بازارهای داخلی و خارجی نقش مهمی را بر عهده دارد. براین اساس، تقویت و بهره‌گیری مناسب از ظرفیت‌های تولیدی روستاها، ضمن هموار کردن راه توسعه روستایی، تولید و

ارائه خدمات، باعث فراهم شدن زمینه توسعه پایدار اقتصادی در روستا نیز می‌شود (Mirzajani, 2011). نیاز است که نقش دولت به عنوان حامی برنامه‌های هدایتی و حمایتی از تولیدکنندگان بخش کشاورزی پر رنگ‌تر گردد. به نحوی که با ایجاد آرمان مشترک بین متولیان امر و تقسیم کار، بتوان زمینه حمایت از تولید و اشتغال و سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و توسعه روستایی را برای تحقق خودکفایی فراهم کرد. خوشه‌ها اساساً الگوی توسعه روستایی درون‌زایی هستند که با شرایط و ساختارهای اجتماعی و اقتصادی منطقه ای مبتنی می‌باشند (Heidari et al., 2013).

توسعه کسب و کارهای خرد و کوچک در هر کشوری، سبب افزایش درآمد و توسعه روستاها می‌گردد. کسب و کارهای خرد و کوچک موجود در کشور و به ویژه در استان خراسان جنوبی، از استعداد بالایی برخوردارند و می‌توانند گرداننده چرخ‌های اقتصادی و تولیدی در سطح کشور و همچنین در سطح روستا باشند. مطالعه و شناخت پتانسیل‌های بالقوه کشور و به فعلیت رساندن آن‌ها می‌تواند آینده‌ساز رشد اقتصادی و توسعه گردد. توسعه خوشه‌های کسب و کار کشاورزی به عنوان یک رویکرد کلیدی برای کمک به توسعه روستا در بسیاری از کشورها محسوب می‌شوند. در این راستا انجام مطالعاتی جهت توسعه خوشه‌های کسب و کار در سطح روستا می‌تواند گامی موثر در راستای تحقق اهداف مدنظر مدیران باشد. به عنوان مثال، در کسب و کارهای زنان روستایی، وجود انعطاف‌پذیری بالا در تولید محصولات مختلف می‌تواند به عنوان یک مزیت رقابتی بسیار بالا مورد توجه قرار گیرد. همچنین سطح توقع نسبتاً پایین از درآمد ماهانه باعث سهولت در پایداری آن در بعد اقتصادی می‌گردد. هزینه‌های نیروی انسانی و انرژی نیز به دلیل تعرفه‌های مصوب از طرف دولت و حمایت‌های معنوی، نقطه قوتی در توسعه کسب و کار آن‌ها است که باعث ایجاد پایداری در بعد اجتماعی می‌شود. اما سوال اساسی این است که با وجود تمام این مزیت‌ها، چرا همچنان کسب و کار زنان روستایی رونق نداشته و پاسخ‌گویی نیازهای معیشتی کارکنان این حوزه نیست؟ لذا این تحقیق در تلاش است که با بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی خوشه‌های کسب و کار زعفران در استان خراسان جنوبی، یک چارچوب کاربردی و موثر در راستای توسعه روستایی ارائه دهد.

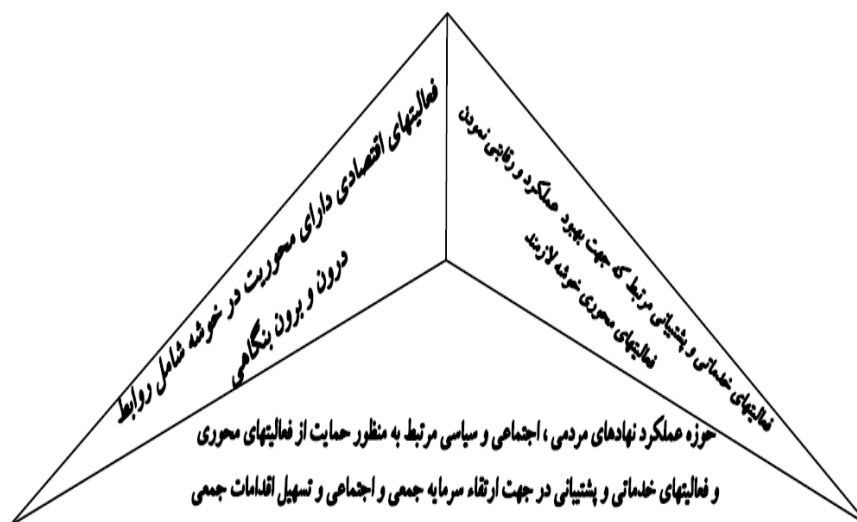
شکل ۱- ساختار زنجیره کسب و کار خوشه

ماخذ: Chiffolleau et al., 2014

خوشه‌ها اساساً الگوی توسعه‌ای درون‌زا هستند که با شرایط و ساختارهای اجتماعی و اقتصادی منطقه مبتنی و دارای نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصت هستند (Chiffolleau et al., 2014).

بسیاری از صنایع موفق دنیا از جمله صنعت صادرات زعفران اسپانیا، تنها به واسطه توجه به بخش‌های طراحی و بسته‌بندی (حتی بدون وجود قدرت تولید محصول زعفران)، به عنوان قدرت اول دنیا در این حوزه شناخته شده است. این در حالی است که استان خراسان جنوبی سهم ارزش آفرینی آن بر روی این محصول کمتر از ۱۰ درصد است. در اکثر کشورهای جهان، صنایع کوچک و متوسط از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و تولید صنعتی نقش آفرینی می‌کنند. این در حالی است که در کشور ما به دلیل نداشتن استراتژی توسعه و رها کردن واحدهای کوچک تولیدی به حال خود، این بنگاه‌ها نتوانسته‌اند سهم قابل توجهی در تولید ناخالص ملی داشته باشند (Yeganegi, 2013).

بنابراین توسعه کسب‌وکارها می‌تواند باعث انسجام در ایجاد نقشه راه برای نهادهای موجود در توسعه روستا شود (Sharifzadeh et al., 2018). خوشه نمایانگر یک تمرکز جغرافیایی و منطقه‌ای از بنگاه‌هایی غالباً خرد و کوچک است که دامنه‌ای از محصولات مرتبط یا مکمل را تولید و به فروش می‌رسانند. شاید بتوان بزرگترین مشکل موجود در صنایع خرد و کوچک فعال در حوزه تولید و فروش محصول زعفران استان (و حتی کشور) را در عدم وجود ساختارهای یکپارچه جهت تامین، مدیریت تولید، مدیریت توزیع و فروش دانست. تولیدکنندگان زعفران در استان دارای کمترین میزان ارتباط با صنایع تبدیلی-ترکیبی هستند. بنابراین مشکل اساسی عدم وجود ساختار اولیه زنجیره‌های تامین، توزیع و ارزش در بین صنایع خرد و کوچک است (Agriculture Jihad Organization of South Khorasan Province, 2018).

شکل ۲- عناصر اصلی تشکیل دهنده یک خوشه و نحوه استقرار آنها

ماخذ: Soltani et al., 2011

این عناصر اصلی در کنار یکدیگر می‌توانند ضمن حرکت به سمت تخصص‌گرایی و پذیرش هویت تخصصی مشخص، هزینه‌های خود را کاهش دهند و بتوانند از صرفه‌های بیرونی و درونی ناشی از مقیاس و نیز صرفه‌های ثابت و متحرک ناشی از تجمع بهره‌برداری نمایند. وابستگی‌های درونی بنگاه‌ها و نهادهای داخلی یک خوشه صنعتی کلید موفقیت و هویت یک خوشه هستند. این وابستگی بین بنگاه‌ها از طریق واسطه‌ها و فضای همکاری شکل می‌گیرد که نهادهای عمومی، دولتی و یا محلی آن‌ها را آسان‌تر می‌نماید (American Marketing Association, 2015). نهادهای دولتی و برنامه‌ریزان زیرساخت‌ها، نقش راهبردی را در تأمین زیرساخت‌های فیزیکی، ارائه خدمات و تسهیلات متعدد چون تأمین سرمایه از طریق وام‌های ارزان، ارائه خدمات مالی و اعتباری، تأمین سیستم اطلاعاتی و هماهنگ کردن بخش‌های مختلف و نهادهای سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای با شکل‌ها، بانک‌ها و سایر نهادها را دارند. بدین ترتیب ملاحظه می‌گردد که توسعه صنعتی خوشه محور با درگیر کردن نهادهای منطقه‌ای، شکل‌گیری و افزایش سرمایه‌های مادی و معنوی و همچنین توسعه روستا را تسهیل می‌کند (Ghorbani et al, 2019).

روش پژوهش

تحقیق حاضر به لحاظ ماهیت موضوع، از نوع پژوهش‌های کمی و از نظر هدف، کاربردی است. جامعه آماری تحقیق را مدیران، معاونان و بازاریابان کارگاه‌های فرآوری و مراکز فروش زعفران خوشه‌های کسب و کار زعفران در خراسان جنوبی تشکیل می‌دهد که تعداد آن‌ها ۹۸۷ نفر است. در این پژوهش بر اساس روش کرجی و مورگان (۱۹۷۰) حجم نمونه ۲۷۸ نفر تعیین شد و پرسشنامه در بین آن‌ها به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب توزیع شد. جدول ۱ وضعیت جامعه آماری و تعداد نمونه انتخاب شده را در شهرستان‌های مورد بررسی نشان می‌دهد.

جدول ۱ - جامعه آماری و حجم نمونه به تفکیک شهرستان

شهرستان	تعداد کارگاه	تعداد افراد	تعداد پرسشنامه تکمیل شده
بیرجند	۳۷	۴۰۶	۱۱۴
قائن	۳۳	۳۷۱	۱۰۲
سرایان	۱۱	۱۲۲	۳۴
فردوس	۹	۹۹	۲۸
جمع	۹۰	۹۸۷	۲۷۸

ماخذ: یافته‌های پژوهش

در این تحقیق سؤال و گویه‌های موجود در پرسشنامه بر اساس اهداف و فرضیات تحقیق طراحی شده‌اند. با عنایت به ماهیت تحقیق و چند بعدی بودن آن، سؤال‌ها در زمینه‌های مختلف مطرح شد و پس از مطالعه و انجام آزمون مقدماتی مورد تجدید نظر قرار گرفت و اصلاحات لازم صورت پذیرفت. پرسشنامه شامل سه بخش شامل «ویژگی‌های جمعیت شناختی زعفران کاران»، «عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر خوشه کسب و کار زعفران» و «میزان توسعه خوشه کسب و کار زعفران در روستا» است. برای تعیین پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ به تفکیک برای هر یک از ابعاد پرسشنامه استفاده شد. بر اساس نتایج به دست آمده، ضریب آلفای کرونباخ برای بعد عوامل اقتصادی برابر با ۰/۷۱۳ و برای بعد اجتماعی نیز برابر با ۰/۷۶۶ به دست آمده که بیانگر تایید پایایی پرسشنامه است.

در پژوهش حاضر متغیر وابسته میزان توسعه خوشه کسب و کار زعفران در روستا و متغیرهای مستقل شامل عوامل اقتصادی و اجتماعی است.

با توجه به هدف پژوهش که بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با هدف توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی است، فرضیه‌های پژوهش را به صورت زیر تدوین می‌شود:

فرضیه اول: عوامل اقتصادی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش دارد.

که فرضیه آماری آن به صورت زیر خواهد بود:

H0: عوامل اقتصادی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش ندارد.

H1: عوامل اقتصادی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش دارد.

فرضیه دوم: عوامل اجتماعی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش دارد.

H0: عوامل اجتماعی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش ندارد.

H1: عوامل اجتماعی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش دارد.

جهت ارزیابی عوامل اقتصادی در زمینه توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران تعداد نه گویه طراحی و جهت ارزیابی عوامل اجتماعی تعداد پنج گویه در زمینه توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران تهیه و از مخاطبان خواسته شد تا پاسخ‌های خود را در یک طیف پنج گزینه‌ای (بسیار نامناسب، نامناسب، نسبتاً مناسب، مناسب و بسیار مناسب) بیان کنند. به منظور گروه‌بندی پاسخگویان مورد مطالعه، پاسخ‌ها از ۱ تا ۵ ارزش‌گذاری گردید و میانگین نمره هر فرد محاسبه شد. اگر نمره‌ی افراد ۱ تا ۱/۸ باشد در گروه بسیار نامناسب، اگر از ۱/۹ تا ۲/۶ باشد در گروه نامناسب، اگر از ۲/۷ تا ۳/۴ باشد در گروه نسبتاً مناسب، اگر از ۳/۵ تا ۴/۲ باشد در گروه مناسب و اگر از ۴/۲ تا ۵ باشد در گروه کاملاً مناسب خواهند بود.

در بخش آمار استنباطی از آزمون همبستگی پیرسون و اسپیرمن بهره گرفته شد. همچنین برای بررسی روابط علی بین متغیرهای مستقل و وابسته، مدلیابی معادلات ساختاری استفاده شد. شایان ذکر است که به منظور انجام محاسبات تحقیق از نرم افزارهای SPSS و SEM-PLS استفاده شد.

بحث و یافته‌های تحقیق

نتایج تحلیل توصیفی بیانگر آن است که گروه‌های سنی زیر ۳۰ سال ۱۴/۴ درصد (۴۰ نفر)، ۳۱ تا ۴۰ سال ۲۵/۹ درصد (۷۲ نفر)، ۴۱ تا ۵۰ سال ۲۴/۸ درصد (۶۹ نفر)، ۵۱ سال و بالاتر ۳۴/۹ درصد (۹۷ نفر) از نمونه را تشکیل داده‌اند. همچنین بررسی وضعیت تحصیلی پاسخ‌گویان نشان داد که گروه‌های تحصیلی زیر دیپلم ۸/۳ درصد (۲۳ نفر)، کاردانی ۲۲/۷ درصد (۶۳ نفر)، کارشناسی ۴۹/۶ درصد (۱۳۸ نفر) و کارشناسی ارشد ۱۹/۴ درصد (۵۴ نفر) از نمونه را تشکیل داده‌اند. افزون بر این، ۸۷/۴ درصد (۲۴۳ نفر) پاسخ‌گویان را مردان و ۱۲/۶ درصد (۳۵ نفر) را زنان تشکیل داده‌اند. همچنین سهم مدیران از کل نمونه ۴۶/۸ درصد (۱۳۰ نفر)، سهم بازاریابان ۲۳/۷ درصد (۶۶ نفر)، سهم کارمندان ۱۹/۸ درصد (۵۵ نفر) و سهم فروشندگان ۹/۷ درصد (۲۷ نفر) است. نتایج حاصل از ارزیابی عوامل اقتصادی در زمینه توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران در قالب طیف لیکرت پنج گزینه‌ای (جدول ۲ و ۳) نشان داد که ۹/۴ درصد (۲۶ نفر) در گروه بسیار نامناسب، ۴۶ درصد (۱۲۸ نفر) در گروه بسیار نامناسب، ۲۷/۳ درصد (۷۶ نفر) در گروه نسبتاً مناسب و ۱۷/۳ درصد (۴۸ نفر) در گروه مناسب قرار دارند.

جدول ۲ - توزیع فراوانی افراد مورد مطالعه بر حسب پاسخ به گویه‌های عوامل اقتصادی

اولویت	ضریب پراکندگی	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای	کاملاً مناسب	نسبتاً مناسب		نامناسب		گویه گزینه	ردیف
					فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)		
۰ (۰/۰)	۱	۰/۲۳۰	۰/۶۸	۲/۹۶	۰ (۰)	۵۹ (۲۱/۲)	۱۴۹ (۵۳/۶)	۷۰ (۲۵/۲)	۰ (۰/۰)	۱
۰ (۰/۰)	۲	۰/۲۴۳	۰/۶۶	۲/۷۲	۰ (۰)	۳۳ (۱۱/۹)	۱۳۴ (۴۸/۲)	۱۱۱ (۳۹/۹)	۰ (۰/۰)	۲
۰ (۰/۰)	۳	۰/۲۶۱	۰/۷۰	۲/۶۸	۰ (۰)	۳۷ (۱۳/۳)	۱۱۶ (۴۱/۷)	۱۲۵ (۴۵/۰)	۰ (۰/۰)	۳
۵ (۱/۸)	۴	۰/۲۹۵	۰/۷۸	۲/۶۴	۰ (۰)	۴۷ (۱۶/۹)	۸۹ (۳۲/۰)	۱۳۷ (۴۹/۳)	۵ (۱/۸)	۴
۱۴ (۵/۰)	۵	۰/۳۰۹	۰/۸۲	۲/۶۵	۰ (۰)	۴۷ (۱۶/۹)	۱۰۰ (۳۶/۰)	۱۱۷ (۴۲/۱)	۱۴ (۵/۰)	۵
۲۵ (۱۲/۶)	۶	۰/۳۷۵	۰/۹۵	۲/۵۳	۰ (۰)	۵۴ (۱۹/۴)	۷۴ (۲۶/۶)	۱۱۵ (۴۱/۴)	۳۵ (۱۲/۶)	۶
۴۰ (۱۴/۴)	۷	۰/۴۰۷	۱/۱۲	۲/۷۵	۱۰ (۳/۶)	۷۶ (۲۷/۳)	۶۶ (۲۳/۶۷)	۸۶ (۳۰/۹)	۴۰ (۱۴/۴)	۷
۴۰ (۱۴/۴)	۸	۰/۴۰۷	۱/۰۳	۲/۵۳	۰ (۰)	۷۲ (۲۵/۹)	۴۳ (۱۵/۵)	۱۲۳ (۴۴/۲)	۴۰ (۱۴/۴)	۸
۵۲ (۱۸/۷)	۹	۰/۴۲۶	۱/۰۴	۲/۴۴	۵ (۱/۸)	۴۸ (۱۷/۳)	۶۳ (۲۲/۷)	۱۱۰ (۳۹/۶)	۵۲ (۱۸/۷)	۹

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۳ - توزیع فراوانی گروه‌های پاسخ‌دهنده مورد مطالعه بر حسب عوامل اقتصادی

سطح	فراوانی (نفر)	درصد	درصد تجمعی
بسیار نامناسب	۲۶	۹/۴	۹/۴
نامناسب	۱۲۸	۴۶/۰	۵۵/۴
نسبتاً مناسب	۷۶	۲۷/۳	۸۲/۷
مناسب	۴۸	۱۷/۳	۱۰۰/۰
کاملاً مناسب	۰	۰/۰	۱۰۰/۰
جمع	۲۷۸	٪۱۰۰	-

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج حاصل از ارزیابی عوامل اجتماعی در زمینه توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران (جدول ۴ و ۵) نیز بیانگر آن است که ۱۴/۴ درصد (۴۰ نفر) در گروه بسیار نامناسب، ۲۰/۵ درصد (۵۷ نفر) در گروه نسبتاً مناسب، ۳۳/۸ درصد (۹۴ نفر) در گروه مناسب و ۳۱/۳ درصد (۸۷ نفر) در گروه بسیار مناسب قرار دارند.

جدول ۴- توزیع فراوانی افراد مورد مطالعه بر حسب پاسخ به گویه‌های عوامل اجتماعی

ردیف	گویه گزینه	بسیار نامناسب	نامناسب	نسبتاً مناسب	مناسب	کاملاً مناسب	میانگین رتبه‌ای	انحراف معیار	ضریب پراکندگی	اولویت
		فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)	فراوانی (درصد)			
۱	فرهنگ‌سازی در مورد جایگاه زعفران در سید غذایی خانوار	۰ (۰/۰)	۲۲ (۷/۹)	۱۳۸ (۴۹/۶)	۱۱۳ (۴۰/۶)	۵ (۱/۸)	۳/۳۶	۰/۶۵	۰/۱۹۳	۱
۲	مشارکت اعضا برای توسعه خوشه کسب و کار زعفران	۰ (۰/۰)	۱۳ (۴/۷)	۵۳ (۱۹/۱)	۵۰ (۱۸/۰)	۱۶۲ (۵۸/۳)	۴/۳۰	۰/۹۴	۰/۲۱۸	۲
۳	فرهنگ پذیرش محصول جدید در جامعه (به عنوان نمونه شربت زعفران)	۰ (۰/۰)	۲۲ (۷/۹)	۶۳ (۲۲/۷)	۸۱ (۲۹/۱)	۱۱۲ (۴۰/۳)	۴/۰۲	۰/۹۷	۰/۲۴۱	۳
۴	انگیزه نوآوری برای تولیدکنندگان محصول زعفران	۰ (۰/۰)	۵۴ (۱۹/۴)	۳۹ (۱۴/۰)	۱۰۸ (۳۸/۸)	۷۷ (۲۷/۷)	۳/۷۵	۱/۰۷	۰/۲۸۵	۴
۵	ریسک‌پذیری سرمایه‌گذاری برای محصول زعفران	۵ (۱/۸)	۹۰ (۳۲/۴)	۴۴ (۱۵/۸)	۱۲۹ (۴۶/۴)	۱۰ (۳/۶)	۳/۱۸	۰/۹۹	۰/۳۱۱	۵

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۵ - توزیع فراوانی گروه‌های پاسخ‌دهنده مورد مطالعه بر حسب عوامل اجتماعی

سطح	فراوانی (نفر)	درصد	درصد تجمعی
بسیار نامناسب	۰	۰	۰
نامناسب	۴۰	۱۴/۴	۱۴/۴
نسبتاً مناسب	۵۷	۲۰/۵	۳۴/۹
مناسب	۹۴	۳۳/۸	۶۸/۷
کاملاً مناسب	۸۷	۳۱/۳	۱۰۰/۰
جمع	۲۷۸	۱۰۰	-

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج برآورد مدل اندازه‌گیری

نتایج برآورد مدل اندازه‌گیری در جدول ۶ ارائه شده است. همان طور که مشاهده می‌شود، در متغیر اقتصادی گویه "تجاری سازی محصول زعفران" با بار عاملی ۰/۸۳۰ در اولویت اول و گویه "هزینه‌های حمل و نقل، بسته‌بندی، بازاریابی محصول زعفران" با بار عاملی ۰/۵۱۲ در اولویت آخر قرار دارد. همچنین نتایج به دست آمده مبین آن است که در متغیر اجتماعی، گویه "انگیزه نوآوری برای تولیدکنندگان محصول زعفران" با بار عاملی ۰/۸۶۴ در اولویت اول و گویه "ریسک‌پذیری سرمایه‌گذاری برای محصول زعفران" با بار عاملی ۰/۳۴۸ در اولویت آخر قرار دارد.

جدول ۶- نتیجه برآورد مدل اندازه گیری

ابعاد پرسشنامه	سؤال	بار عاملی	آماره t
عوامل اقتصادی	ارائه تسهیلات و نرخ وام بانکی به کارگاه‌های وابسته به خوشه کسب و کار زعفران	۰/۵۷۲	۱/۹۷۷
	قیمت خرده فروشی و نوسانات بازار محصول زعفران	۰/۶۳۱	۳/۰۷۴
	قیمت عمده فروشی و نوسانات بازار محصول زعفران	۰/۵۵۰	۲/۶۵۵
	هزینه های حمل و نقل، بسته بندی، بازاریابی محصول زعفران	۰/۵۱۲	۲/۵۴۴
	دستمزد کارگران از مرحله جمع‌آوری تا بسته‌بندی زعفران	۰/۶۳۳	۳/۵۷۸
	تجاری سازی محصول زعفران	۰/۸۳۰	۶/۱۰۲
	شبکه توزیع محصولات خوشه کسب و کار زعفران	۰/۸۱۱	۵/۰۷۷
	حمایت‌های مالی و اعتباری دولت و پرداخت سوبسید در زمینه زعفران	۰/۸۰۱	۵/۱۸۱
عوامل اجتماعی	سیاست‌های جذب سرمایه در زمینه زعفران	۰/۷۷۸	۴/۹۳۹
	فرهنگ‌سازی در مورد جایگاه زعفران در سبد غذایی خانوار	۰/۴۹۰	۲/۰۴۱
	ریسک‌پذیری سرمایه‌گذاری برای محصول زعفران	۰/۳۴۸	۱/۹۸۳
	انگیزه نوآوری برای تولیدکنندگان محصول زعفران	۰/۸۶۴	۲/۱۵۹
	فرهنگ پذیرش محصول جدید در جامعه (به عنوان نمونه شربت زعفران یا...)	۰/۸۴۵	۲/۱۲۹
	مشارکت اعضا برای توسعه خوشه کسب و کار زعفران	۰/۸۵۲	۲/۱۷۲

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نتیجه برآورد مدل ساختاری پژوهش

خلاصه نتیجه برآورد مدل ساختاری پژوهش در جدول ۷ ارائه شده است. بر اساس نتایج، تمامی عوامل در سطح اطمینان ۰/۹۵ تاثیر معنی‌داری بر میزان توسعه روستایی استان خراسان جنوبی داشته‌اند.

جدول ۷- نتیجه آزمون فرضیه‌های پژوهش

رابطه	بار عاملی	آماره t	نتیجه
عوامل اقتصادی ← میزان توسعه	۰/۱۱۴	۲/۰۸۹	معنی دار
عوامل اجتماعی ← میزان توسعه	۰/۳۰۲	۴/۷۳۸	معنی دار

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جدول فوق، آماره t (۲/۰۸۹) برای بررسی تاثیر عوامل اقتصادی بیش از ۱/۹۶ بوده که به منزله رد فرضیه صفر و قبول فرض مقابل است. از این رو نتایج حاکی از آن است که عوامل اقتصادی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی تاثیر معنی‌داری دارند. همچنین آماره t (۴/۷۳۸) برای بررسی تاثیر عوامل اجتماعی بیش از ۱/۹۶ بوده که به منزله رد فرضیه صفر و قبول فرض مقابل است. از این رو نتایج حاکی از آن است که عوامل اجتماعی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی تاثیر معنی‌داری دارند.

نتیجه گیری

هدف این تحقیق بررسی نقش خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی است. نتایج تحقیق نشان داد که عوامل اجتماعی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی تاثیر معنی‌داری دارند. این نتیجه با یافته‌های پژوهش‌های شریف‌زاده و همکاران (Sharifzadeh et al., 2018)، بیک‌زاده و تیرانداز (Beykzadeh and Tirandaz, 2009)، شریف‌زادگان و نورائی (Sharifzadegan and Nuraei, 2015)، کریگ و همکاران (Craig et al., 2020)، بورگ و روسو (Borg and Russo, 2005) مطابقت دارد. همچنین این پژوهش نشان داد که عوامل اقتصادی بر توسعه خوشه‌های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی نقش دارند. این نتیجه با یافته‌های پژوهش‌های دهمرده و اثنی‌عشری (Dahmardeeh and Osna Ashari, 2015)، کهنسال و دادرس مقدم

(Kohansal and Dadras Moghaddam, 2015) همخوانی دارد. از طرفی در متغیر اقتصادی گوئی "تجاری سازی محصول زعفران" در اولویت اول و گوئی "هزینه های حمل و نقل، بسته بندی، بازاریابی محصول زعفران" در اولویت آخر و همچنین در متغیر عوامل اجتماعی گوئی "انگیزه نوآوری برای تولیدکنندگان محصول زعفران" در اولویت اول و گوئی "ریسک پذیری سرمایه گذاری برای محصول زعفران" در اولویت آخر قرار دارد. از این رو می توان گفت که عوامل اقتصادی و اجتماعی بر توسعه خوشه های کسب و کار زعفران با رویکرد توسعه روستایی در استان خراسان جنوبی تاثیر گذارند. در نهایت یافته ها حاکی از آن است که توسعه خوشه ها به وسیله توجه بیشتر به توسعه روستایی به عنوان موتور محرکه اقتصاد خوشه، تلاش برای جذب سرمایه گذار در روستا جهت تضمین در خرید نقدی، هماهنگی سازی برنامه های مختلف ارگان ها دولتی جهت حمایت موثر از خوشه، تدوین آیین نامه ها و مقررات مربوط به مراحل مختلف کاشت، داشت و برداشت و همچنین نگهداری و فرآوری، ارتقای سطح بهره وری خوشه، تامین بازارهای داخلی پایدار و تلاش برای ایجاد مشتریان ثابت بین المللی از طریق تضمین کیفیت و ایجاد بستر لازم در بین کشاورزان برای رسیدن به اعتقاد عینی به مفید بودن اجرای عملیات توسعه روستایی صورت می گیرد. بر اساس نتایج، عوامل اجتماعی شامل ریسک پذیری در زمینه سرمایه گذاری، ایجاد انگیزه نوآوری برای تولیدکنندگان، ایجاد فرهنگ پذیرش محصول جدید در جامعه و مشارکت اعضا برای توسعه روستایی حائز اهمیت زیادی است. همچنین در مورد عوامل اقتصادی، ارائه تسهیلات و نرخ کم وام بانکی، کاهش قیمت عمده فروشی، کاهش هزینه های حمل و نقل، بسته بندی، بازاریابی، تجاری سازی و شبکه بروز توزیع محصولات، حمایت های مالی و اعتباری دولت و سیاست های جذب سرمایه موثر است. استان خراسان جنوبی با دارا بودن جایگاه مناسبی در تولید محصول زعفران، توسعه خوشه کسب و کار در روستاها باعث ایجاد اشتغال پایدار در روستاها، صنعتی شدن روستاها، بهره وری بیشتر کشاورزان، اتصال به بازار، جذب گردشگر به روستاها به منظور خرید محصول زعفران، جلوگیری از مهاجرت روستاییان به حاشیه شهرها و در نهایت توسعه روستایی می شود.

با توجه به نتایج می توان پیشنهاد های زیر را در راستای توسعه خوشه های کسب و کار زعفران در استان خراسان جنوبی ارائه داد:

- ایجاد انگیزه و علاقه به نوآوری برای تولیدکنندگان محصول زعفران در جهت توسعه روستایی.
- مشارکت اعضا و بهره برداران برای توسعه خوشه کسب و کار زعفران در کار گروهی و سازمانی
- بیان اهمیت مفید بودن محصول زعفران در سبب غذایی خانوار و گسترش فرهنگ استفاده از این محصول در خوشه زعفران
- تجاری سازی و ایجاد یک برند شاخص برای محصول زعفران خراسان جنوبی به گونه ای که باعث شناخته شدن زعفران این منطقه و رونق بازار فروش و صادرات این محصول و نهایتاً توسعه روستا از طریق مدیران خوشه زعفران شود.
- ایجاد یک شبکه منسجم از روستا تا بازار توسط عوامل اجرایی در بخش دولتی و خصوصی برای توزیع محصولات خوشه کسب و کار زعفران و به روز رسانی مداوم این شبکه، تا این محصول به راحتی در اختیار صادرکنندگان و بقیه افراد قرار بگیرد.
- حمایت های مالی و اعتباری دولت افزایش یابد و سوبسید در زمینه توسعه روستا و توسعه خوشه زعفران پرداخت شود.
- تخصیص تسهیلات بانکی با نرخ بهره کم به کشاورزان و کارگاه های وابسته به خوشه کسب و کار زعفران.
- اجرای طرح های توسعه روستایی با هدف گسترش خوشه های زعفران که هزینه های حمل و نقل، بسته بندی و بازاریابی محصول زعفران را کاهش دهد.

منابع

1. Agrawal, S. (2006). Bringing the poor into the export process: is linking small producers and big exporters a solution?, india trade promotion organization. ITC Executive Forum, International Trade Centre UNCTAD/WTO, Geneva, Switzerland.
2. Alavizadeh, & M (2020). The effects of saffron cultivation on the economic sustainability of rural villages in Baqazi, Neishabour, *Quarterly Journal of Saffron Agriculture and Technology*, Number 2. 43-47. (Persian)
3. Aliaei, M. Sadegh (2019), Study and study of social effects of saffron cultivation in regional development (Case study: Farmers of Siahroud rural district of Tehran), *Journal of Geograph* [in Persian]

4. American Marketing Association. (2015). Definition of Marketing. Available on:
a. <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-marketing.aspx>
5. Beciu, S., Ursu, A., Popa, O., Nistor, S. (2012). A Study Regarding the Elaboration of an Integrated Regional Cluster, as a Support for Agro-Industrial Business in the Romanian Rural Areas. *Journal of Eastern Europe Research in Business & Economics*.
6. Beykzadeh, J. And Tirandaz, H. (2009). Industrial clusters and small industry development. *Tadbir*. No. 212. 52-49. (Persian)
7. Borg J.V.D. & Russo A.P. (2005). The Culture on the Economic Development of Cities. *European Institute for Comparative Urban Research (EURICUR) Erasmus Rotterdam*. 13-139.
8. Chiffolleau, Y., Touzard, J. M. (2014). Understanding local agri-food systems through advice network analysis. *Agric Hum Values*, Vol 31, P19–32.
9. Craig, B., E. Jackson, W& Thomson, J. (2020). Small Firm Finance, Credit Rationing, and the Impact of SBA-Guaranteed Lending on Local.
10. Dahmardeh, N, Osna Ashari, H. (2015). The role of financial development on investment in Iran's agricultural sector; *Agricultural Economics and Development* 23 (91). 189-210. [in Persian]
11. Evstratov, A., Pushkarev, O., Oleynikova, T., Boyko, N., & Kalina, E. (2019). Formation and development of pharmaceutical clusters as an innovative activity of territories. *Paper presented at the International Scientific-Practical Conference "Business Cooperation as a Resource of Sustainable Economic Development and Investment Attraction"* (ISPCBC 2019).
12. Gholamabbas, M., Shapur, Z. And Waliullah, S. (2018). Factors affecting the success of small and medium agricultural and horticultural businesses in Zabol city. *Iranian Agricultural Economics and Development Research (Iranian Agricultural Sciences)*. 2-46 (4). 739-748. [in Persian]
13. Ghorbani, et al (1398), The effect of empowerment dimensions and the role of self-efficacy mediation on the desire to start a sustainable rural business. *Rural Research*. [in Persian]
14. Gordon, I, McCann, P. 2000. *Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks, Urban Studies*, Vol 37, No 3, pp 513-532.
15. Heydari, H., Popzan, A., and Astaneh darban, A. (2018). Analysis of the situation of business clusters in the agricultural sector and their development in Iran. *Entrepreneurship in Agriculture*, 5 (2), 125-140. [in Persian]
16. *Journal of South Khorasan Industrial Towns Company*, 2014. [in Persian]
17. Khatami Firoozabadi, S. M, Tabatabaiyan, and Dashti, M. (2018). Key success factors in the process of implementing advanced production technologies in industrial enterprises: Evidence from the country's automotive industry. *Technology Development Management Quarterly*, 6 (4), 89-126. [in Persian]
18. Khunthong, P., Chakpitak, N., Neubert, G., Wiboonpongse, A. (2013). Development of a High-Value Agricultural Product Cluster to Increase Income for Rural Farmers: Case Study of Bresse Chicken Cluster in Northern Thailand. *Kasetsart Journal. (Soc. Sci)*, vol 34, Pp 550- 561.
19. Kohansal, M, and Dadras Moghaddam, A. (2015). Factors affecting the growth of various economic sectors with emphasis on exports and investment; *Agricultural Economics and Development*, 23 (91) .1-25. [in Persian]
20. Krejcie, R. V. & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30: 608-610.
21. *Agriculture Jihad Organization of South Khorasan Province (2020)*, Deputy of Planning and Economic Affairs. *Statistics and Information Technology Department*. [in Persian]
22. Mirfardi, A., Ahmadi, S. And Rostami, J. (2018). Investigating the effect of social capital components on the performance of agricultural and industrial cooperatives in Boyer-Ahmad city. *Applied Sociology*, 28 (4), 31-52. [in Persian]
23. Mirzajani, L. (2011). The importance of marketing agricultural products in Khuzestan province. *Master Thesis, Department of Agricultural Management, Islamic Azad University, Shushtar Branch, Faculty of Agriculture*. [in Persian]
24. Mohtashami, Taktam, Bahareh Zandi Darreh Gharibi, (2017), A Study of Factors Affecting the Tendency of Saffron Farmers to Develop Saffron Cultivation (Case Study: Torbat Heydariyeh Region), *Quarterly Journal of Rural Research and Planning*, Volume 6, Number 4. [in Persian]
25. Morosini, P. (2004). Industrial Clusters, Knowledge Integration and Performance. *World*

- Development*, Vol 32, No 2, pp 305-326.
26. Nazari, M., Hasangholipour, T., Soleimani, G., Abbasian, E., & Moussavi Neghabi, S. M. (2017). Investigation of the Productivity of Networking Activities and Improvement Projects on the Sales and Employment of Iranian Agricultural Clusters. *Iranian Economic Review*, 21(1), 45-70.
  27. Radfer, R. (2013). Basic concepts related to agricultural clusters (Frequently Asked Questions about clusters). Tehran: Ministry of Jihad-e-Agriculture, Planning Research Institute, Agricultural Economics and Rural Development, 15-1. [in Persian]
  28. Sarhadi, F, And Rahmani, M. (2010). Investigating the formation of clusters of small and medium food processing industries: A case study of Qom Dairy Livestock Complex. Institute for Planning, Agricultural Economics and Rural Development Research.[in Persian]
  29. Sefidbari, L., Najahi, A., Qasempour, A. (2011). Development of business clusters in rural areas. The first student entrepreneurship conference in the country, Tehran, pp. 22-1. [in Persian]
  30. Selvarajah, C and Masli, E.K. 2011. Ethnic Entrepreneurial Business Cluster Development: Chinatowns in Melbourne. *Journal of Asia* 1040 Werner Soontiens and Christiaan van Tonder / *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 143 (2014) 1031 – 1040.
  31. Sharifzadegan, M.H. And Nuradi, h. (2015). Characteristics of industrial clusters and its effects on regional development of Nasha Alam. Year 5. No. 2, 32-76. .[in Persian]
  32. Sharifzadeh., M, Abdullahzadeh, Gh., Jivar, R. And Divsalar, a. (2018). The role of agricultural industrial clusters in the development of rural business in Mazandaran province. *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*, 7 (24). 227 – 247. .[in Persian]
  33. Sharifzadeh, Mohammad, Abdullah Zadeh, Gholam Hossein, Roghayeh Jivar, Divasalar, Assadollah (2017), The Role of Agricultural Industrial Clusters in Rural Business Development of Mazandaran Province, *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*, Volume 7, Number 2, pp. 227-247. .[in Persian]
  34. Soltani, Sh., Farjallah Hosseini, J., Mirdamadi, M. (2011). Identifying Factors Affecting Innovation Management in Small Rural Food Industries of Tehran Province. *Agricultural Economics and Development*, 20th Year, No. 77, pp. 24-1. [in Persian]
  35. Sorooshian, S., N. Zulkifli, Y. Ismail and R. Yusuff (2011). "Novel performance 126odeling in small and medium-sized enterprises in the pistachio industry." *African Journal of Business Management* 5(10): 3828-33.
  36. Riahi , V, (2020), The effects of saffron cultivation on the economy of farmers in rural areas of Tehran, *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*, Year 9 , Number 3
  37. Tyaglov, G., Kushnarenko, V., Khokhlov, A., & Qeropyan, A. (2017). The development of cluster relations within the state and business structures in terms of strategy of non-primary sector import-substitution. *European Research Studies Journal*, 20(1), 198-207.
  38. UNESCAP. (2003). Implications of Globalization for the Development of Agrobased Industries in Developing Countries of the ESCAP Region: An Overview.
  39. Yeganegi, K. (2013). Challenges and necessities of developing business clusters in Iran. Anna News Agency, available at: <http://www.ana.ir/Home/Single/66246>. [in Persian]
  40. Zeng, Y., Guo, H., Yao, Y., & Huang, L. (2019). The formation of agricultural e-commerce clusters: A case from China. *Growth and Change*.
  41. Zharikov, R. V., Bezplov, V. V., Lochan, S. A., Barashkin, M. V., & Zharikov, A. R. (2018). Economic security of regions as a criterion for formation and development of agricultural clusters by means of innovative technologies. *Scientific Papers Series-Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 18(4), 431-439.